

PROMJENE U TUZLI ZA VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE S POSEBNIM OSVRTOM NA FIZIONOMIJU I ARHITEKTURU GRADA

Abstrakt

U radu se govori o promjenama koje je donijela austrougarska uprava naspram ranije osmanske uprave u gradu Tuzli. Pri tome se u radu osvrće najviše na uticaj Austro-Ugarske na arhitekturu i izgradnju različitih građevina u Tuzli. U uvodnom dijelu se govori o političkoj situaciji u BiH i Tuzli, te kako je uprava doprinijela svim promjenama u Tuzli.

Ključne riječi: *Tuzla, grad, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, Osmansko carstvo, promjene, arhitektura, napredak, političke prilike, kultura, privreda, industrija, rudnici, sol, ugalj, orijentalna fizionomija, pseudomaurski stil, građevine, džamije, crkve, templ, hoteli, elektrifikacija, vodovod, gradonačelnici.*

Opće napomene

Budući da je postojanje soli u Tuzlanskom kraju odredilo njegov razvoj i napredak, od najranijih spomena ovog kraja nailazimo i na područje BiH pod imenom Soli¹.

Osmanlije su 1463. godine osvojili Bosnu (između ostalih i grad Tuzlu), pa se u osmoj deceniji XV stoljeća spominje u nekoliko popisa *Agac Tuzla* što doslovno znači *Drvena solana*, tj. *Solana na drvo*.

Po mišljenju Hazima Šabanovića Zvornički sandžak je osnovan 1480. ili 1481. godine i od tada do kraja XVII stoljeća sjedište Zvorničkog sandžaka je bilo u Zvorniku, a od prve polovine XVII stoljeća spominje se da sandžak begovi duže vremena borave u Donjoj Tuzli.²

Tuzla je u osmanskom periodu bilo središte jednog od 6 sandžaka i samim tim jedan od značajnijih gradova u Bosni i Hercegovini. Razvijala se kao značajan privredni, saobraćajni, vojni i kulturni centar sjeveroistočne Bosne. U Tuzli su se u ovom periodu razvijale različite privredne grane ali najviše (kao i u većini gradova u BiH tog perioda) zanatstvo i trgovina. Osmanska klasifikacija gradova je razlikovala dvije vrste mjesta: utvrđena mjesta i otvorena gradska naselja (varoš, kasaba i šeher), a većina bosanskohercegovačkih gradova se sastojala od poslovnog dijela grada – čaršije i stambenih dijelova grada – mahala. U dijelu grada - čaršije su se nalazile ulice sa zanatskim i trgovačkim radnjama, te javne građevine i institucije kao što su džamije, medrese, hamami, bezistani, hanovi i karavan-saraji. Obično su se oko čaršije razvijale stambene četvrti odnosno mahale i džemati, koje su bile posebne za svaku vjersku zajednicu.³ Po takvim principima je bila koncipirana i Tuzla.

Austro-Ugarska je dobila pravo okupacije Bosne i Hercegovine na Berlinskom kongresu održanom od 13.6. do 13.7.1878. godine.

---

¹ Vidi opširnije Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975., str. 15.-26. (dalje: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*)

² Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982., str. 53.

³ Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 2004., str. 12.-13. (dalje I.Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*)

Političke prilike

Nakon austrougarske okupacije Bosanski vilajet je preimenovan u Reichsland, a dotadašnji osmanski upravni poredak i organizacija vlasti su zadržani ali su im izmjenjeni nazivi. Tako su sandžaci ili live pretvoreni u okruge, kaze (srezovi) u kotare, a nahije u kotarske ispostave. Valija je preimenovan u zemaljskog poglavara, mutesarifi su postali okružni predstojnici, a kajmakami ili mudiri su preimenovani u kotarske predstojnike. Zadržana je u potpunosti osmanska administrativno-teritorijalna struktura koja se sastojala od 6 okruga, 54 kotara i 23 kotarske ispostave. Austro-Ugarska je zadržala i opštinsku strukturu u BiH koju je zatekla kao sistem opštinskih samouprava u okviru seoskih opština (džemata) i gradskih opština (beledija), međutim njihovu samoupravu i djelokrug je dosta ograničila.⁴ Budući da je Austro-Ugarska zadržala postojeće stanje podjele BiH na 6 sandžaka odnosno okruga, tako je Zvornički sandžak sada postao okružna oblast Donja Tuzla i bio je podijeljen na 10 kotara: Bijeljina, Brčko, Gračanica, Gradačac, Kladanj, Maglaj, Srebrenik, Donja Tuzla, Vlasenica i Zvornik. Donja Tuzla je bila središte oblasti i tu je postojao gradski kotarski ured s administrativno-političkim, ali ne i poreznim i drugim nadležnostima.⁵

Politički život Tuzle se razvijao pod uticajem države uključivanjem domaćeg stanovništva u institucije nove vlasti, te razvijanjem inicijativa od strane naroda u okvirima nacionalnih, političkih i vjerskih pokreta. Austrougarske vlasti su nastojale da uključe najuticajnije domaće ljude, obuhvatajući sve konfesije i nacije, u svoj politički sistem. U početku su to bili Bošnjaci i Srbi, a kasnije i mnogi doseljenici različitih nacija.

U svim gradovima, kao i u Tuzli, osnovana su gradska vijeća u koja su birani predstavnici svih konfesija. Tako je u sastav gradskog vijeća ulazilo 5-11 članova, različitih konfesija srazmjerno ukupnom broju građana pojedinih vjera. Od toga je jednu trećinu imenovala Zemaljska vlada. Prema načinu izbora ovo vijeće nije bilo demokratska institucija, niti su u njoj bili izraženi interesi pojedinih nacionalnih zajednica i građana. Gradsko vijeće je služilo za djelovanje u narodu kako bi sprovodilo državnu politiku. Drugi vidovi političkog djelovanja bili su zakonom zabranjeni sve do 1910. godine.⁶

Dakle, gradsko vijeće, kao što je već spomenuto, je bilo sastavljeno od 5 do 11 članova, a na njegovom čelu su se nalazili načelnik i dva podnačelnika, koje je imenovala Zemaljska vlada. Budući da je u Tuzli bio takav omjer stanovništva prema konfesijama, gdje su Bošnjaci imali većinu, gradonačelnik je bio Bošnjak, a podnačelnici Srbin i Hrvat. Prvi gradonačelnik Tuzle bio je Mehaga Imširović (1878.-1885.), a zatim Ibrahimbeg Džindo (1885.-1889.), te nakon njega Mujaga Hadžiefendić (1889.-1893.), a onda ponovo Ibrahim-beg Džindo (1893.-1897.).

Sastav gradskih vijeća Bosne i Hercegovine u austrougarskom periodu se nije značajnije mijenjao. U sastav vijeća su ulazili predstavnici pojedinih dijelova grada, predstavnici nekih staleža i istaknutih trgovaca. Vijeća su imala svoje programe, ali se dešavalo da naiđu na poteškoće te budu blokirani i neizvršeni. Tako se npr. desilo da u vrijeme kada je gradonačelnik bio Mujaga Hadžiefendić trebao sprovesti plan izgradnje gradskog vodovoda, ali se to nije ostvarilo jer Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu nije odobrila kredit, pa je propao plan sklapanja ugovora sa izvođačem radova. Mujaga Hadžiefendić je bio na mjestu gradonačelnika Tuzle od 1897. do 1910.⁷, dakle on je bio gradonačelnik sa najdužim stažom u vrijeme austrougarske uprave. Za vrijeme njegovog namjesnikovanja najvažnije promjene u gradu su bile izgradnja vodovoda, te elektrifikacija grada. Nakon njega na mjestu gradonačelnika je bio Osman Vilović (1910.-1922).

⁴ M. Imamović, *Pravni položaj*, str. 60.

⁵ Azem Kožar, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću*, Tuzla, 2010., str. 165.

⁶ I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 213.

⁷ Bosanski glasnik – opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu 1897.-1910.

Uticaj privrede na promjene u Tuzli

Austro-Ugarska je, kao što smo vidjeli, već odavno težila zaposjedanju Bosne i Hercegovine prvenstveno zbog raznih prirodnih bogatstava. Tuzla je bila iznimno značajna zbog nalazišta soli, što je Austro-Ugarskoj bilo poznato i prije okupacije. Najranije podatke o mineralnim bogatstvima Bosne i Hercegovine dali su u svojim radovima I. Abel i F. Ransonet (1846.), I. Volf (1847.), a kasnije i drugi istraživači. Njihovi radovi su od velikog značaja jer su pomogli lokalizovanju brojnih ležišta mineralnih sirovina, te na taj način i ubrzali sam proces eksploatacije bosanskohercegovačkih prirodnih bogatstava.⁸

Što se tiče ranije eksploatacije soli u Tuzli, kako navodi Adem Handžić, u doturskom periodu je slane izvore koristilo najbliže okolno stanovništvo, ali su te izvore Turci zatekli zanemarene i zapuštene. Osmanlije su ispitali mogućnost proizvodnje bušenjem bunareva, te tako utvrdili moguće godišnje prihode. Nakon toga došlo je do proglašenja carskim hasom, a potom su ti prihodi dati pod zakup na tri godine. Osmanlije su solane po načinu proizvodnje soli nazivali *Solane na drvo*.⁹

Nakon okupacije BiH od strane Austro-Ugarske, tačnije 1879. godine, primitivne solane u Tuzli su otkupljene od bošnjačkih porodica koje su ih držale u zakupu u doba osmanske uprave. U skladu s tim donesena je odluka o izgradnji tuzlanskih solana (u julu iste godine), a predviđena suma za početne bušotinske radove iznosila je 25.000 forinti.¹⁰ Međutim prije početka izgradnje solana, 1. aprila 1880. objavljeno je da se uvodi monopol soli u Bosni i Hercegovini, a naređeno je da se svako krijumčaranje soli kazni sa globom od 25 do 200 forinti. Tako je 1884. godine u Simin-Hanu započeta izgradnja prve moderne solane u Bosni i Hercegovini, koja je sljedeće godine započela sa radom, a imala je kapacitet od 70.000 mtc soli godišnje. Znatno veći kapacitet, od 300.000 mtc soli godišnje, imala je solana u Kreki, izgrađena 1891. godine. Izgradnja obje ove solane su imale za cilj smanjenje odliva novca iz Bosne i Hercegovine, jer je do tada uglavnom uvožena erdeljska kamena so.

Za razliku od primitivnog osmanskog crpljenja soli, u ovim solanama se so dobijala iz sloja zemlje, gdje se nalazila, pumpanjem kroz bušene rupe, a zatim se sisaljkom (kojoj je pokretnu snagu davalo 20 elektromotora, jačine 180 konjskih sila) i dugačkim cijevima od livenog željeza izvlačila do prostranog korita. Solana Kreka dobavljala je solinac 3km dugačkim cijevima, dok je solana Simin-Han imala 5 -km dugačke cijevi od livenog željeza. Solana Simin-Han je od proljeća 1885. imala 6 kotlova za varenje, 2 kotla za sušenje i spremnice za slanaču, dok je solana Kreka u prometu od jeseni 1891. imala 4 kotla za varenje, 4 kotla za sušenje, 2 kotla za predgrijavanje i 2. briketne sušionice.¹¹

Solana u Simin Hanu 1884. godine dostiže puni planirani kapacitet, te joj drvo više nije predstavljalo najbolje rješenje za gorivo, pa stoga ona počinje otkup uglja u Kreki za vlastite potrebe. Taj podatak je zabilježio i Henrik Renner¹² u svom putopisu: „Godine 1884. stade bosanska uprava kopati za ugljenom i solju; tako nastade odma kraj Tuzle ugljenik smegjega ugljena Kreka, a te se iste godine započne graditi i solana u Simin-hanu, koja je dulje vremena jedina trošila onaj ugljen“.¹³

Henrik Renner u svom putopisu navodi i podatak kako je Tuzla „nadasve znamenita po svojem ugljenu i po svojoj soli“ i da „o ugljenu nije osmanlijska uprava ni sanjala, pa ne bi ni započela, da ga vadi, kada joj ni u šta trebao“. Dakle, za vrijeme osmanske uprave nije se eksploatisao ugalj u Tuzli, jer nije bilo potrebe za tim. Postojala su druga rudarska središta sa tradicijom eksploatacije (srebra, olova, željeza, zlata i bakra) kao što su Fojnica, Srebrenica,

⁸ *Sto godina rudnika lignita Kreka 1885.-1985.*, Tuzla, 1985., str. 53.-56., (dalje: *Sto godina rudnika lignita Kreka*)

⁹ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 222. – 237.

¹⁰ I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 192.

¹¹ Financijalni ljetopis „Bosansko-Hercegovački Kompas“, 1910./1911., str. 14.

¹² Henrik Renner, novinar, je tri puta dolazio u Tuzlu za okupacije (1878.), pri otvorenju željeznice iz Doboja u Simin Han (1886.) i kada je Tuzla postala industrijsko i rudarsko središte.

¹³ H. Renner, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, Mitrovica 1900.

Čajniče, Čelopek itd.¹⁴ Tek sa dolaskom Austro-Ugarske, u Tuzli dolazi do drugačijeg pristupa tome.

Proučavajući terene BiH, samim tim i tuzlanskog kraja mnogi istraživači su u svojim radovima pisali o nalazištima soli, mrkog i kamenog uglja, nafte, kvarcnih i karbonatnih tvorevina i dr. Prvo detaljnije proučavanje geološkog sastava tuzlanskog bazena dao je K. Paul u svom radu „Prilog geologiji Sjeverne Bosne“ (1879.godine), a nakon njega izneseni su rezultati istraživanja geološkog sastava u radovima E. Ticea (1880.), I. Fuksa (1890.) i A. Bittnera (1892.), gdje su zapažene pojave ugljonosnih horizonata u ovom sjeveroistočnom dijelu Bosne. U to doba je Kreka bila prilazna dolina gradu Tuzli koja je bila obrasla gotovo do korita rijeke Jale sitnom šumom. Tu je uglavnom bilo ispasište za grad, tek tu i tamo rijeka bi otkrila po neki sloj uglja i preko njega tekla. I po rubnim dijelovima doline, potoci ili prirodni odroni otkrivali su izdanke uglja. Međutim, nikoga nije upućivalo na korištenje uglja zbog obilja drveta koje je bilo lako dostupno.¹⁵

Koristeći se već spomenutim rezultatima austrougarska uprava je trebala započeti sistematska geološka istraživanja, međutim, za taj poduhvat su im bili potrebni stručnjaci kako bi se omogućio savremeni tehničko-tehnološki pristup. Takvih nije bilo u Bosni i Hercegovini pa su dovedeni mnogi stručnjaci iz Monarhije, koji su imali za zadatak da rukovode istraživačkim radovima i otvaranjem rudnika u područjima koja su bila pogodna za to. Izrađen je rudarski katastar, a povodom regulisanja pravnih i drugih odnosa izdat je Rudarski zakon za Bosnu i Hercegovinu 1881. godine. Također je osnovano i Rudarsko satništvo u Sarajevu kojem je zadatak bio rukovođenje svim rudarskim poslovima. U skladu s tim u Bosnu i Hercegovinu su pristigli i iskusni rudari iz raznih krajeva Monarhije (Hrastnik, Idrija i Šemnica) kojima je bio zadatak da osposobe domaće ljude za rudarsko zanimanje.¹⁶

Zemaljska vlada u Sarajevu je u prvo vrijeme više pažnje posvećivala nalazištima kamenog uglja na Majevidi, nego nalazištima lignita u krekanskom bazenu. Tako je u prvim godinama po okupaciji vladao veliki interes za pojavu kamenog uglja na Majevidi. Prva istražna bušenja u Jasenici na Majevidi je izvršilo dioničko društvo Bosnia. Na bazi uglja iz Jasenice, 1883. godine je izrađena mala pokusna koksna peć u Kreki, a 1885. godine otvoren je rudnik uglja u Kreki koji je bio najveći u Bosni i Hercegovini. (vidi prilog 1.) On je 1890. godine proizveo 500.000 mtc uglja, a 1894. se taj broj popeo na milion mtc. U sklopu rudnika radila je i ciglana (osnovana 1885.). U početku se cigla pravila ručno i pekla u primitivnim pećima, 1892. je započela sa radom mašinska izrada cigle, a 1895. godine je izgrađena Hoffmanova kružna peć.¹⁷ Podatak da je 1895. godine u rudniku uglja radilo ukupno 344 radnika, od toga 194 domaća i 150 stranih, daje nam dobar prikaz da je rudnik Kreka bio jedan od najvećih u Bosni i Hercegovini. Usporedo s izgradnjom rudnika uglja u Kreki, 1885. godine započela je izgradnja uskotračne pruge Doboj-Simin Han. Ona je završena 29. aprila 1886. godine i bila je dužine 66,7 km. Izgrađena je za potrebe povezivanja solane u Simin Hanu, te rudnika u Kreki s ostalim dijelom BiH, odnosno Monarhije. Zahvaljujući toj pruži, proizvodnja uglja u Kreki se iz godine u godinu povećavala, jer je tada tuzlanski kraj bio povezan sa željezničkom prugom u dolini rijeke Bosne, a ova je bila glavna saobraćajna veza s Monarhijom. Pruga Simin Han-Doboj i rudnik uglja Kreka su bili u simbiozi. Željeznica je bila od posebno velikog značaja za rudnik uglja Kreka jer je trebala omogućiti plasman uglja iz Kreke kako na tržište u zemlji, tako i van zemlje, a rudnik je zauzvrat znatno smanjio prometne troškove željeznice, jer je smanjio devastaciju šuma upotrebom drveta za pogon, a uveo uglj.¹⁸

Uz izgradnju solana u Simin Hanu i Kreki, te rudnika uglja, u Tuzli je došlo do izgradnje prvih fabrika. Zahvaljujući olakšicama i učešću Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu,

¹⁴ Adem Handžić, „Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni“, *Prilozi instituta za istoriju*, godina X, br. 10/2, Sarajevo, 1974., str. 155.-161.

¹⁵ Sto godina rudnika lignita Kreka, str. 54.

¹⁶ Opširnije: I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, str.191-200.

¹⁷ Sto godina rudnika lignita Kreka, str. 75.

¹⁸ Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kallayeve ere*, Sarajevo, 1974., str. 102.-121.

1887./1888.godine izgrađena je Prva bosanska fabrika špirita i rafinerija Alios Grauaug. U ovoj fabrici se godišnje proizvodilo 8.000 hl špirita, za koji je bilo potrebno oko 60.000 mtc žitarica.

Potrebno je spomenuti da je u Tuzli izgrađena i fabrika piva koja je od 1893. godine poslovala kao pogon sarajevske akcionarske pivare. Obje ove fabrike su, pored pogodnosti i olakšica, računala i na jeftine žitarice koje su u regionu Tuzle u obližnjim selima dobro uspjevale.

Svi ovi podaci o izgradnji industrijskih objekata u tuzlanskom području daju nam zaokruženu sliku koja prikazuje osnovne konture industrijskog razvitka u ovome kraju koje je uspostavila austrougarska okupacijska uprava. Izgradnjom navedenih industrijskih objekata stvorena je osnovica za dalji privredni razvitak, koji je, u promjenjenim robno-novčanim odnosima, nosio sa sobom i osnivanje drugih ustanova i institucija potrebnih kapitalističkom načinu privređivanja, od kojih je potrebno spomenuti Privilegiranu zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu (osnovanu 1885. godine), te Srpski kreditni zavod d.d. u Tuzli s glavnicom od 300.000 kruna.

Od drugih djelatnosti rudnika Kreka potrebno je istaći električnu centralu koja je, uprkos što je od 1890. isticala potrebu za uvođenjem elektrifikacije, osnovana tek 1905., a dovršena 1906. godine. Odmah nakon stavljanja u pogon državne elektrane započeta je elektrifikacija Tuzle sa naponom distributivne mreže. To je bio veliki uspjeh za grad, jer se smatralo da će se ovim poduhvatom poboljšati standard i kulturni nivo grada. Električna centrala je pored grada Tuzle, davala struju i Solani Kreka, Tvornici špirita i Solani Simin Han. Međutim time nije bio iskorišten puni kapacitet električne centrale pa se pristupilo elektrifikaciji pojedinih stambenih i poslovnih zgrada uz glavnu cestu, te bližih sela, naročito onih u kojima su živjeli rudari. Također je izgradnjom dalekovoda Simin Han-Ugljevik-Bijeljina, uz odvojak za Brčko, strujom snabdijevan i rudnik Ugljevik.

Arhitektura i izgradnja novih građevina

Kako je već spomenuto, Tuzla se u osmanskome periodu sastojala od čaršije i mahala odnosno džemata koje su je okruživali. Opisujući Tuzlu 1866. godine fra Jukić piše: „Tuzla dolnja (Soli dolnje), oveća trgovačka varoš kraj rijeke Jale, u brdovitom predjelu među planinama Majevicom i Ilinčicom. Kuća broji 800 muhamedanskih, 180 pravoslavnih i 50 katoličkih, a žitelja 6.1. (...) Tuzla dolnja glavno je mjesto zborničkog okružja. Žitelji se bave ponajviše trgovinom, vozeći u Brčko raznu robu, kanati žito, goveda itd. U varoši stoji na pola razrušena tvrđava sa četiri tornja. Izvan grada nalaze se slanici, tj.slana vrela, iz koji se voda vadi i so vari. Slanici su građeni i pokriti, a kraj njih stoje varionice i skladišta“.¹⁹

Međutim, okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske u zemlji je počeo da struji novi život, samim tim i u Tuzli. BiH je stupila na put kapitalističkog razvitka kada se počinju eksploatirati šume, otvarati rudnici i fabrike, grade se željezničke pruge i putevi. S druge strane, iz Austrije prodire u BiH industrijska roba koja potiskuje stare zanate i domaću radinost, samim tim i novčana privreda potiskuje naturalnu. U okviru takvih promjena dolazi i do promjene samog izgleda grada, gdje se uz zatečeno stanje orijentalne fizionomije grada počinju uvoditi i „evropske“ upravne, poslovne i stambene zgrade. Dolazi do prodora stilova arhitekture pa se podižu činovničke i oficirske zgrade u pseudorenesansnom i pseudobaroknom stilu. Miješanjem autohtone bosanske, orijentalne i evropske arhitekture dolazi do nove fizionomije grada pa tako nailazimo na spoj elemenata raznih kultura što i daje neki poseban izgled gradu Tuzli.

Najizraženije vanjske promjene bosanskohercegovačkih gradova isticane su kroz izgradnju vodovoda, kanalizacije, proširivanja i uređenja ulica, regulacije gradskih rijeka i potoka, modernizaciju gradske rasvjete, organizovanje gradskog saobraćaja, izgradnju većeg broja javnih građevina i novih stambenih četvrti u kojima su podizane kuće i sa više spratova.

Sa porastom broja stanovnika u Tuzli, razumljivo, dolazi i do potrebe izgradnje novih kuća i stanova. Uslijed razvoja industrije i doseljenja nove stručne snage iz raznih krajeva

¹⁹ Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov I*, Tuzla, 1981., str. 34.

Monarhije došlo je i do potrebe izgradnje stambenih zgrada u blizini rudnika, fabrika i sl. Najbolji pokazatelj porasta broja stambenih prostora daju popisi stanovništva na kojima možemo pratiti taj razvoj.²⁰ Tako je 1879. godine u Tuzli bilo 1290 kuća i 1053 stana, 1885. godine 1577 kuća i 1902 stana, dok je 1895. godine taj broj porastao na 1920 kuća i 2191 stanova. Možemo uvidjeti da je broj kuća u rasponu od 16 godina (1879.-1895. godine) porastao za 630, a broj stanova za čak 1138.

U prvim godinama austrougarske uprave u Tuzli započela je arhitektonska i graditeljska djelatnost, ali pod specifičnim uslovima; naime, moralo se poštovati zatečeno, a s druge strane ispunjavati i zahtjeve nove vlasti. Kada je austrougarska vojska ušla u Tuzlu 22. septembra 1878., u gradu nije zatekla vojne objekte, pa je smatrala za shodno da se izgrade kasarne kako bi se smjestili bataljoni. Odmah potom se pristupilo izgradnji kasarne „Istočni lager“, a zatim je izgrađen i „Zapadni lager“.²¹ Poslije zadnjeg velikog požara 1893. godine, u kome je izgorjela čaršija, započeta je regulacija ulica i izgradnja objekata od tvrdog materijala. Pravoslavna crkva je dovršena 1882. godine, Šarena džamija i Gradska česma su izgrađene 1888. godine, a nova rimokatolička crkva 1893. Bolnica, koja je izgrađena 1874. godine radila je u istoj zgradi sve do 1886., kada je Austro-Ugarska izgradila novu savremeniju bolnicu sa 30 ležaja.

Tuzla se u vrijeme austrougarske vladavine postepeno mijenjala iz tradicionalnog agrarno-zanatlijsko-trgovačkog u moderni industrijski grad. Uz veliki priliv stranog stanovništva dolazi do novog života vezanog za moderna zanimanja. Vojnici, činovnici, intelektualci, poslovni ljudi, te radnici postaju glavni nosioci urbanizacije i evropskog načina života. Grad nije izmjenio u potpunosti svoj vanjski izgled. On je zadržao orijentalni karakter, ali je i dobio neke evropske odlike kao što su nazivi ulica, numeracija kuća, vodovod, kanalizaciju, električno osvjetljenje, arhitekturu itd.

Barokni stil u arhitekturi je uzimao maha u izgradnji pojedinih građevina u Austro-Ugarskoj, samim tim i u Bosni i Hercegovini. U Sarajevu je bilo najviše takvih građevina, međutim i u Tuzli je postojala jedna. Godine 1900. je izgrađen objekat koji je po stilu nazvan „Barok“ na mjestu gdje se 1893. desio posljednji veći požar u Tuzli. Na tom mjestu se ranije nalazile prodavnice porodica koje su ujedno i bili investitori građevine „Barok“. Sagrađena je na placu Apel. Zgrada okružne pošte izgrađena je 1901, a jevrejski hram Templ 1906. godine.

Izgradnja vodovoda je, kao što je već navedeno, bila u planu za vrijeme prvog mandata Mujage Hadžiefendića. Međutim, ostvarena je tek u njegovom drugom mandatu (1897.-1910.), odnosno 1909. godine²², kada je zamjenjen stari vodovod iz doba Turali-bega u 16.stoljeću.

Početak 20.stoljeća izgrađene su i dvije veletrgovine braće Jovanović i Abdurahmanage Prcića, koje su tada smatrane najvećim ne samo u Tuzli, nego u čitavoj Bosni i Hercegovini. Poslovavši s najvećim firmama Beča, Pešte, Trsta stekli su veliki ugled. Objekti koji su podignuti za tu namjenu su bile četverospratne zgrade sa liftovima, što je bila rijetkost i u većim gradovima. Međutim, u toku Prvog svjetskog rata ove trgovačke firme su nestale.²³

Godine 1914. Tuzla je imala i pet hotela: hotel Grand, hotel Orient, hotel Europa, hotel Bristol (Vidi prilog 4.) i hotel Central. Od vjerskih objekata je tada imala jednu pravoslavnu, jednu katoličku crkvu, jevrejski hram Templ, te 12 džamija.²⁴

Austro-Ugarska je u okrugu Donja Tuzla zatekla 27 konfesionalnih škola, od toga je u gradu Tuzli bilo 11 mekteba, jedna srpsko-pravoslavna mješovita osnovna škola i jedna katolička osnovna škola. U školskoj 1882/83.godini u BiH su djelovale 42. opšte osnovne škole, od toga je u okrugu Donja Tuzla bilo 17.²⁵ Uprkos oskudnosti mreže škola i činjenice da je samo jedna petina stanovništva Bosne i Hercegovine bila u mogućnosti da šalje svoju djecu u osnovne škole, Tuzlanski okrug je bio na drugom mjestu (poslije grada Sarajeva) gdje je bilo najviše učenika osnovnih škola u odnosu na broj stanovnika; računajući i konfesionalne.

²⁰ Pred prvi austrougarski popis stanovništva 1879.godine izvršena je numeracija kuća i određena su imena ulica. (I.Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 69.)

²¹ Dragiša Trigković, *Tuzlanski vremeplov III*, Tuzla, 1987., str. 44.

²² *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1910.*

²³ Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov II*, Beograd, 1981., str. 107.

²⁴ *Bosanski glasnik – opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu 1914.*, Sarajevo 1914., str. 465.-467.

²⁵ B. Madžar, „Razvoj osnovnog školstva u Tuzli“, str. 42.

Sveukupno gledajući u gradu Tuzli je tokom austrougarske uprave djelovala Srpska pravoslavna osnovna škola, Katolička mještovita osnovna škola u Tuzli koja je osnovana van samostana, Katolička mješovita osnovna škola koju su vodile kćeri božje ljubavi, Muslimanska osnovna škola koja je bila prva osnovna škola svjetovnog tipa. U izvještaju 1894. godine spominje se kao posebna institucija škola pod njemačkim nazivom: Deutsche Kloster-Elementarschule in Donja Tuzla. Do reforme 1894. godine u gradu Tuzli je bilo 10 mekteba: Vilović mekteb, Jala mekteb, Moluhe mekteb, Mekteb Atik mahala Behranibeg, Tušanj mekteb, Četoda mekteb, Džindić mekteb, Mekteb Vaiz mahala, Mekteb gazi Turalibeg. 1891. ili 1892. godine osnovana je druga osnovna škola (ruždija) u Tuzli. Ovu školu su pohađala isključivo muslimanska muška djeca.

Do 1895. godine u Tuzli su osnovane dvije svjetovne osnovne škole. U periodu nakon 1895. godine nastavilo se s osnivanjem dotičnih. Tako je treća osnovna škola osnovana u industrijskom naselju Kreka, na inicijativu gradskog kotarskog ureda, jer je Kreka postala naselje radničkog tipa sa 900 stanovnika. Međutim, u nadi da će privući veći broj muslimanskih djevojčica koje nisu pohađale osnovnu školu, kotarski ured je težio ka otvaranju posebne djevojačke škole. Pripreme za taj poduhvat su počele 1903. godine, pa je 29. augusta 1903. adaptirana privatna zgrada za potrebe Djevojačke škole, tako da je već na septembar upisano 25 djevojčica.

U Tuzli je prva svjetovna srednja škola otvorena 1884. godine pod imenom građanska škola, a bila je to prva trgovačka škola u BiH. (Vidi prilog 2.) Austro-Ugarska je smatrala gimnazije elitnim školama koje spremaju visoki intelektualni kadar, pa je radi toga režim rijetko otvarao ovakve škole iz straha od stvaranja brojnije domaće inteligencije.²⁶ Iz tog razloga je u BiH pod austrougarskom upravom otvoreno samo pet gimnazija, i to prva u Sarajevu 1879., zatim 1893. u Mostaru, 1895. u Banja Luci, 1899. u Tuzli i 1905. realka u Sarajevu. (Vidi prilog 3.)

Zaključak

Austro-Ugarska je, okupiranu Bosnu i Hercegovinu nastojala urediti u skladu sa svojim dugoročnim planovima, koji se, prije svega tiču eksploatacije njenog rudnog bogatstva. Tuzla postaje jedan od najrazvijenijih gradova Bosne i Hercegovine. Dolazi do otvaranja rudnika, prvih fabrika, te povezivanja željeznicom sa ostalim dijelom Bosne i Hercegovine, odnosno Monarhije. Politički život Tuzle se razvijao pod uticajem države uključivanjem domaćeg stanovništva u institucije nove vlasti. Austrougarska uprava je pokušavala promijeniti naslijeđenu zatvorenost kulture i prosvjete osmanskog perioda. Željela je kod stanovništva jačati svijest o Austro-Ugarskoj, a kroz obrazovni sistem, kulturno djelovanje i sl. u krajnjem dovesti do prihvatanja njihove uprave.

Uz to treba dodati da je austrougarska uprava pokušala da otvaranjem interkonfesionalnih škola donekle promjeni zatvorenost kulture i prosvjete unutar vjerskih zajednica, te otvori put ka prihvatanju austro-ugarske uprave kao uprave. Međutim, s druge strane vlast je kontrolisala politička i kulturna kretanja. I vanjske odlike grada su doživjele promjene, pa su uz već postojeću orijentalnu arhitekturu izgrađene i, za to doba, moderne građevine. Cjelokupnu zaokruženu sliku promjene dale su moderne odlike grada, kao što su izgradnja vodovoda, kanalizacije, numerisanje kuća, modernizacija gradske rasvjete, te izgradnja većeg broja javnih građevina i novih stambenih četvrti u kojima su podizane kuće i sa više spratova. Sve to, uz postepenu organizaciju političkog života, dovelo je do krupnih promjena.

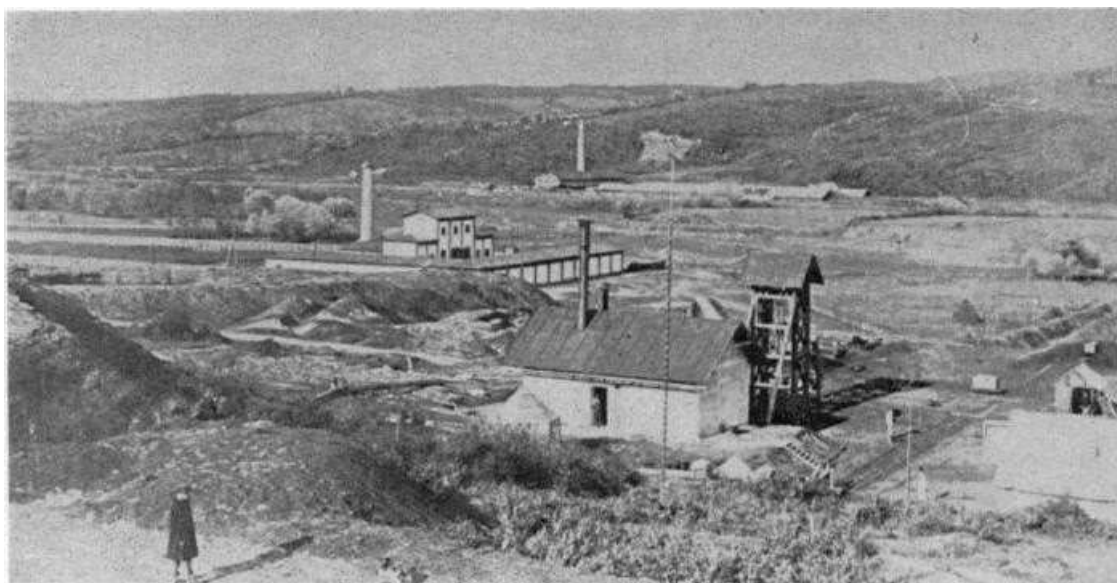
²⁶ M.Papić, *Školstvo u BiH*, str. 337.

Summary

Austro-Hungary occupied Bosnia and Herzegovina and after that tried to manage Bosnia in the way it was planned, in the first place it meant exploitation of bosnian resources of coal and salt. Tuzla became one of the best cities in Bosnia and Herzegovina thanks to industrial production of salt. There started opening mines, first factories and connecting Tuzla with other parts of Bosnia and Monarchy by rail. Political life of Tuzla was developing under the influence of government of the whole country. It meant including local people in institutions of new government. Austrohungary tried to change tightness of culture and school system in Bosnia, which has already been in time when Ottoman empire ruled Bosnia.

In addition, it needs to be said that by opening interconfessional schools, Austro-Hungary tried to change the closed-type culture and education within the religious communities as well as to create the path for people to accept Austro-Hungarian Reign as the reign. However, on the other hand, the government controlled all political and cultural movements. External characteristics of the town changed as well. Apart from the existing oriental architecture, some, for that period highly modern buildings were built. The changes were completed by some modern characteristics of the town such as the water supply line, public sewage system, numbers on houses, modernized street-light as well as the construction of a bigger number of public buildings and new housing parts with houses that have multiple floors. All that, together with gradual organization of the political life, led to some major changes.

Prilog

***Rudnik uglja Kreka 1886. godine
(Dragiša Trifković, Tuzlanski vremeplov I, Beograd, 1981., str. 62)***

Trgovačka – građanska škola u Tuzli
(Mitar Papić, Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije, Sarajevo, 1972., str. 132)

Hotel Bristol
(privatna zbirka razglednica akademika Envera Mandžića)

Zgrada Gimnazije
(privatna zbirka razglednica akademika Envera Mandžića)